

УДК 37.014

ІСТОРИКО-РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Теличко Наталія Вікторівна
м.Мукачеве

Актуальність матеріалу, викладеного у статті, обумовлена необхідністю підготовки висококваліфікованого вчителя початкової школи, який володіє творчим підходом до навчання молодших школярів. Формування педагогічної майстерності сучасного вчителя базується на врахуванні результатів практичної діяльності кращих учителів і наукових пошуків багатьох дослідників з проблем удосконалення педагогічної діяльності в історичному аспекті. Досвід формування педагогічної майстерності вчителів України на різних історичних етапах буде корисним для сучасних педагогів.

Ключові слова: педагогіка, історія, учитель, педагогічна майстерність

Прогрес людства уможливується за рахунок збагачення історичного досвіду в різних сферах суспільного розвитку. Чим більше відбувається розширення науково-інформаційного середовища, що супроводжується накопиченням нових знань, тим більш гострою стає проблема цілеспрямованого передавання позитивних надбань людства наступним поколінням. Відтак розвиток педагогічної галузі визначається як об'єктивна потреба на всіх

історичних етапах трансформації суспільства. І хоча соціалізація особистості розпочинається від моменту народження людини, все ж таки основний етап науково обґрунтованого, системного, цілеспрямованого процесу її навчання і виховання, здебільшого розпочинається зі шкільних років. Тому на першого вчителя покладається велика відповідальність у процесі підготовки людини до життя, що потребує вияву високого рівня професійної підготовки і педагогічної майстерності в роботі з молодшими школярами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дозволяє дійти висновку, що вивчення історичних аспектів розвитку педагогічної думки, в тому числі, й у напрямку формування педагогічної майстерності вчителів для роботи з дітьми молодшого шкільного віку, було предметом наукових пошуків багатьох дослідників. Так, Л. Редькіна розглядала історичний аспект розвитку принципів педагогіки [6]. У науковому доробку В. Вихрущ аналізувалися проблеми змісту спеціальної літератури в системі дидактичної підготовки педагога в другій половині XIX – початку XX століття [1]. Предметом дисертаційних досліджень були різні історичні періоди підготовки вчителів початкової школи (К.Авраменко, Н.Андрійчук та ін.). Ідеї формування педагогічної майстерності у вчительських інститутах

України в різні історичні періоди знайшли відображення в наукових пошуках сучасних дослідників (Л.Задорожна, О. Марчук та ін.).

Невирішеними частинами загальної проблеми залишається узагальнення історичних підходів у формуванні педагогічної майстерності вчителів початкової школи. Мета статті полягає в тому, щоб охарактеризувати основні ідеї формування педагогічної майстерності вчителів у історичному аспекті, що будуть доцільними для використання сучасними педагогами.

Учитель завжди був центральною фігурою для систем соціального буття сучасної історичної епохи, коли освіта стала не тільки головним механізмом відтворення духовності, культури, науки в суспільстві, сукупного інтелекту суспільства або суспільного інтелекту, але й формою існування людини, її соціалізації. До кінця XX століття освіта стає головним механізмом соціального дослідження – соціальної генетики, передавання «генетичного коду» культури, народу чи етносу в цілому, системи ціннісних орієнтацій, моральності, досвіду попередніх поколінь, в тому числі й формування педагогічної майстерності. Адже вищий прояв «учительства» як особливої діяльності в суспільстві входить у зміст категорії педагогічної майстерності.

У самому словосполученні «педагогічна» і «майстерність» захований інтуїтивний сенс вершини професіоналізму вчителя, його творчого виявлення і самореалізації, вершини внутрішньої свободи в системі педагогічної діяльності, вершини розкриття особистості вчителя, педагога у своїй майстерності. Наприклад, категорія «майстерність» часто зустрічається у філософсько-естетичному спадку М. Реріха, для якого вона означає якість праці, рівень і одночасно вершину досконалості, виявленість у праці, її продуктивність.

Основні ознаки формування педагогічної майстерності визначалися ще з часів Сократа, хоча цей термін і не використовувався давньогрецьким мислителем. Головним у методиці «родоначальника педагогіки» [6, с. 16] була система навчання, що базувалася на сократівському методі ведення діалогу, визнанні переконання найбільш дієвим виховним засобом, яким має майстерно володіти вчитель. Деякі положення сократівської педагогіки були включені Я. Коменським у «Велику дидактику».

Педагогічні ідеї Платона щодо застосування особистісно-орієнтованого навчання також можна розглядати як вимоги до сформованості педагогічної майстерності, оскільки пізнання в навчанні, що має приносити радість, уможлиблюється лише за умови особистісного спрямування Учителя на кожного учня.

Розвиток педагогічної думки в працях видатних мислителів епохи Відродження (XV–XVII ст.) – італійського гуманіста В. Фелетре, іспанського філософа і педагога Х. Вієса, нідерландського філософа і педагога представника «християнського гуманізму» Е. Роттердамського, французьких письменників Ф. Рабле і М. Монтеня та ін. – спрямовувався на реалізацію гуманного підходу в навчанні, що ґрунтується на принципі гуманізації в педагогіці [6, с. 17].

Основні питання теорії та організації навчальної та виховної роботи з дітьми були об'єднані в струнку педагогічну систему, прогресивну за своїм змістом і актуальну донині у відомій праці «Велика дидактика» Я. Коменського. Хоча поняття педагогічної майстерності не використовується відомим мислителем-гуманістом і педагогом, проте більшість методів навчання, які прийшли з його дидактики в сучасну педагогіку майстерно використовуються учителями сьогодення (методи наглядного і звукового навчання, дидактичних ігор, ідей міжпредметних зв'язків та ін.). Особливої уваги в нашому дослідженні педагогічної майстерності майбутніх учителів молодших класів набуває ідея розвивального навчання І. Песталоцці – одного з основоположників дидактики початкової освіти, що, на думку К. Ушинського, можна вважати великим відкриттям у педагогіці.

Проблема професійного становлення вчителя і формування

його педагогічної майстерності привертала увагу багатьох видатних мислителів, письменників, педагогів, котрі зробили вагомий внесок в історію вітчизняної педагогічної думки (Г. Сковорода, О. Духнович, Б. Грінченко, М. Костомаров, П. Каптерев, К. Ушинський, В. Сухомлинський, А. Макаренко та ін.).

Наприклад, поради великого просвітителя Г.Сковороди щодо позиції вчителя, його впливу на дитячі серця, зауваження, спрямовані на виправлення певних недоліків у професійній діяльності педагога, є цілком актуальними для формування унікального образу педагога-майстра, який покликаний працювати з молодшими школярами. Серед основних вимог, які український філософ ставить до педагога, визначається глибокий розум, висока мораль, єдність слова та діла, безмежна відданість своєму народові, вміння застосовувати набуті знання на практиці тощо.

У науковому спадку К.Ушинського, який стояв у витоків вітчизняної наукової педагогіки, основною ідеєю є поєднання процесів навчання і виховання, що потребує від учителя вияву високого рівня педагогічної майстерності. На думку О.Духновича педагогіка є мистецтвом мистецтв, а педагог усіх митців перевищує, якщо досконало оволодіє педагогічними знаннями, вміє їх застосовувати й передбачати наслідки зробленого: «такими міркуваннями займається, як би змогли легше і більш успішно виконувати свій обов'язок» [4, с.518].

Поступова зміна статусу педагогіки XIX ст. «з практичної дисципліни, рецептурної за своїм характером галузі знань» [1, с.42] у науку підкреслює необхідність творчого підходу до оволодіння педагогічною теорією та її використання на практиці. Тому, на думку Й. Гербарта, «педагогіка є і наука, і мистецтво, але через практику мистецтву навчається тільки той, хто попередньо вивчив науку шляхом роботи думки» [2, с. 26].

Однак, основними науковими педагогічними джерелами того часу, на думку В. Вихрущ, були здебільшого переклади персоналій, спеціальної дидактичної літератури зарубіжних авторів, створення дидактичних посібників на основі зарубіжних аналогів або із використанням окремих запозичених ідей. Лише у 80-90-х роках XIX ст. вітчизняна теорія навчання частково звільнилася від сліпого запозичання ідей зарубіжної дидактики [1, с. 48].

Ідеї творчого підходу до вчительської діяльності почали реалізовуватися у вітчизняних навчальних закладах на різних етапах історичного розвитку педагогічної думки. Адже становлення національної української школи неможливе без творчої праці вчителя, яка є дійовою та рушійною силою в організації та здійсненні навчально-виховного процесу. Зокрема, в практичній діяльності М. Костомарова спостерігалось використання різноманітних чинників, форм та методів педагогічного впливу, спрямованих на формування духовності поколінь, які вступають у життя. До поняття педагогічної майстерності вчителя науковець додавав уміння педагога на фоні загальної взаємодії з учнями поряд з інтелектуальним, розвивати і духовний світ дітей. На думку М. Драгоманова, високоосвічена й високоморальна особистість, котра досконало володіє мистецтвом навчання та виховання, є основою для формування педагогічної майстерності вчителя [4, с.221-231].

Таким чином актуалізується проблема педагогічної майстерності вчителя не тільки як складової частини педагогічної науки, а й як загальної культури, одного з найважливіших чинників національного прогресу. У цьому аспекті заслугоує на увагу трактування К.Ушинським суті самої педагогіки, яка здебільшого розглядається в широкому розумінні, як сума знань потрібних або корисних для педагога, й у вузькому – як зібрання виховних правил. Великий педагог спрямовував учителів на те, щоб зрозуміти педагогіку «як теорію мистецтва, виведеною з цих наук». Педагогіка, на думку К. Ушинського, є «першим з вищих мистецтв, бо вона прагне задовольнити найбільшу з потреб людини й людства – їх прагнення до вдосконалення у самій людській природі; до ви-

раження самої природи людини – її душі й тіла; а вічно передуючий ідеал цього мистецтва є довершена людина» [8, с.193-194]. Саме на реалізацію мети досягнення довершеності і повинна бути спрямована діяльність педагога, що базується, перш за все, на його педагогічній майстерності навчати та виховувати. Адже хороший учитель має на уроках уникати шаблону й одноманітності, використовуючи і демонструючи результати теоретичної підготовки на практиці.

Хоча педагогічна майстерність виявляється в діяльності, проте вона не зводиться тільки до неї. Не можна обмежити її лише високим рівнем розвитку спеціальних узагальнених умінь. Сутність майстерності – в особистості вчителя, в його позиції, здатності виявляти творчу ініціативу на підставі реалізації власної системи цінностей. Так, у наукових дослідженнях П. Каптерева педагогічна майстерність осмислювалася як мистецтво, викладацький талант і творчість учителя, що ґрунтується на своєрідності особистості вчителя, його самодіяльності й мистецтві впливати на почуття дитини.

Майстерність – вияв найвищої форми активності особистості вчителя у професійній діяльності, активності, що ґрунтується на гуманізмі і розкривається в доцільному використанні методів і засобів педагогічної взаємодії в кожній конкретній ситуації навчання і виховання. Тому педагогічна майстерність розглядається як вияв педагогом свого «Я» у професії, як самореалізація особистості вчителя в педагогічній діяльності, що забезпечує саморозвиток особистості учня.

Аналіз дисертаційних досліджень доводить, що особливий інтерес сучасних науковців викликає питання про формування педагогічної майстерності та особливості організації процесу оволодіння основами професійного мистецтва в різних педагогічних закладах України в історичному аспекті. Зокрема, в дисертаційному дослідженні Л. Задорожної зазначається, що педагогічні ідеї, висунуті викладачами Глухівського інституту (одного з перших учительських інститутів України), та досвід їх роботи по формуванню основ професійної майстерності майбутніх учителів суттєво збагатили передову педагогічну теорію та практику досліджуваного періоду та сучасності [3]. Уперше в Україні було висунуто вимоги до методичної підготовки вчителя, піднято питання про необхідність оволодіння ним педагогічною майстерністю, були сформульовані завдання, які він повинен реалізувати в процесі навчання, та вимоги до особистості вчителя, його морально-вольових якостей і загальнопедагогічної підготовки. До кінця XIX ст. визначився перелік знань, вмінь та навичок, що входять до складу поняття «педагогічна майстерність» (глибоке знання предмету викладання та його методики; вміння володіти собою; ясно, чітко та зрозуміло висловлювати свої думки; знання антропологічних наук (у першу чергу філософії та психології); наявність високих моральних якостей, терплячість, витримка).

У педагогічній думці досліджуваного історичного періоду простежувалась чітка тенденція до вирішення питання успішності виховання на навчання шляхом оволодіння вчителем педагогічною майстерністю, яка характеризувалася у той час як необхідна умова «виховного мистецтва». Так, у дослідженні Л. Задорожної визначено напрями та умови оволодіння педагогічною майстерністю, що полягають у:

- визначенні педагогічної майстерності як вищого мистецтва здійснення навчальної та виховної діяльності на основі антропологічних знань, особистих якостей та педагогічного досвіду;
- розчленуванні педагогічної майстерності на «окремі педагогічні мистецтва» – дидактичне, майстерність постановки запитань, опитування та оцінювання, використання заохочень та покарань, майстерність виховуючого навчання;
- розкриття необхідності оволодіння педагогічною майстерністю, що має прояв в отриманні енциклопедичної освіти, фундаментальному вивченні педагогічних законів, виробленні дидак-

тичних та виховних умінь, оволодінні нормами педагогічної етики, а також «даром слова», самовдосконаленні та самовихованні.

Сутність розробленого механізму формування професійної майстерності майбутніх вчителів у Глухівському інституті полягала в:

- створенні сприятливої морально-психологічної атмосфери на засадах спільної діяльності викладачів та студентів;
- високому рівні викладацької діяльності та організації «спільного викладання»;
- організації самостійної творчої діяльності вихованців, досвіду педагогічних практик та психолого-педагогічних характеристик, широкої аналітико-бібліографічної роботи [3, с.10-11].

Основи педагогічної майстерності вчителя навчальних закладів Волинської губернії XIX століття визначалися у дослідженні О.Марчук, котра на основі аналізу архівних документів Волині, Житомирщини і Рівненщини довела про наявність високих вимог до учителів того часу. Дослідниця наводить приклад документа, який свідчить про високі вимоги до педагога XIX століття, – «Формулярний список про службу та достоїнства учителя Луцького повітового дворянського училища» [5, с.124].

Креативний підхід до застосування педагогічної теорії на практиці, творче відношення педагога до своєї професійної діяльності підтримується видатним педагогом XX століття В. Сухомлинським, який вважав, що успіх роботи вихователя уможливується за умови поєднання майстерності і творчості вчителя. «Механічне, бездумне перетворення теоретичного положення у факт практичного досвіду призводить до спустошення живої думки вчителя, вихолощують з педагогічної праці те, що складає його серцевину, його душу, – неповторність життєвих явищ, радість оновлення, що приходить до педагога з кожним новим поколінням учнів, необхідність творчості. Теорія залишається джерелом, що живить майстерність учителя, до тих пір, поки вона живе в досвіді» [7, с. 14].

У теоретичному спадку В.Сухомлинського конкретизовані основні складові педагогічної майстерності. Педагог відносить до них:

- гуманізм – ставлення до дитини як найвищої цінності, що виявляється гармонійним поєднанням доброти, любові, милосердя, чуйності;
- професіоналізм – глибоке знання вчителем навчального предмету, його методики, сучасних досягнень педагогіки і психології;
- педагогічні здібності – комунікабельність, інтуїція, переконання, оптимізм, здатність до творчості;
- педагогічна взаємодія – професійний такт учителя, культура мови і спілкування з учнями, врахування психофізіологічних особливостей дитини.

Зважаючи на прогресивні та динамічні зміни в освітянській галузі на різних історичних етапах, проблема формування й удосконалення педагогічної майстерності сучасних учителів набуває все більшої актуальності, що знаходить відображення у теоретичних розробках В. Андрущенка, М. Євтуха, І. Зязюна, Н. Лисенко, Г. Сагач та ін. Науковці приділяють особливу увагу виявленню системотвірних елементів педагогічної майстерності, розглядають її як особливу якісну характеристику особистості вчителя, визначають взаємозв'язок між педагогічною майстерністю та педагогічною творчістю, що в кінцевому результаті визначає ефективність праці педагога. Результатом узагальнення наукового розуміння сутності педагогічної майстерності на сучасному етапі розвитку педагогічної думки стало видання підручника «Педагогічна майстерність» за редакцією І.Зязюна.

Отже, вирішення проблеми формування педагогічної майстерності майбутніх учителів бере початок з наукового спадку видатних мислителів і практичної діяльності педагогів різних історичних періодів. У педагогічних дослідженнях сучасності ця про-

блем не втратила актуальності, тому пошуки оптимальних шляхів підготовки майбутніх учителів спрямовуються на те, щоб випускники вищої школи були підготовлені до педагогічної роботи не тільки згідно з програмою навчання студентів цього профілю, але й входили у самостійну професійну діяльність з високим рівнем

педагогічної майстерності.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямку ми вбачаємо у розробці спеціальних методик і їх наукового обґрунтування для формування і підвищення рівня педагогічної майстерності майбутніх учителів початкової школи.

Література та джерела

1. Вихрущ В. Спеціальна література у системі дидактичної підготовки педагога (друга половина XIX – початок XX століття): проблеми змісту / Віра Вихрущ // Науковий вісник Чернівецького університету. Педагогіка та психологія. – 2011. – Вип. 582. – С. 41-49
2. Гербарт И.Ф. Общая педагогика, выведенная из целей воспитания / Иоганн Фридрих Гербарт // И.Ф.Гербарт Избранные педагогические сочинения. Кн. II. Т.1. – М.: Учпедгиз, 1940. – 291 с.
3. Задорожна Л.В. Ідеї педагогічної майстерності в діяльності Глухівського вчительського інституту (1874-1917 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Задорожна Леніна Вікторівна; Луган. держ. пед. ун-т ім. Т. Шевченка.– Луганськ, 2000. – 18 с.
4. Любар О.О. Історія української школи і педагогіки: Навч. посіб. / О.О.Любар, М.Г.Стельмахович, Д.Т.Федоренко; за ред. О.О.Любара. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2003. – 450 с.
5. Марчук О.О. Педагогічна майстерність учителя навчальних закладів Волинської губернії XIX століття / Оксана Олександрівна Марчук // Професіоналізм педагога в контексті Європейського вибору України: зб. статей за матеріалами міжнар. наук.-практ. конф. (Ялта, 22-23 вересня 2009 р.); ред. кол. О. В. Глузман та ін. – Ялта : РВВ КГУ, 2009. – Ч.3. – С.123-126
6. Редькина Л.И. Исторический аспект развития принципов педагогики / Л.И.Редькина // Професіоналізм педагога в контексті Європейського вибору України : зб. статей за матеріалами міжнар. наук.-практ. конф., (м. Ялта, 23-25 вересня 2010 р.); ред. кол. О.В.Глузман та ін. – Ялта : РВВ КГУ, 2010. – Ч.3 – С.15-25
7. Сухомлинский В.А. О воспитании / Василий Александрович Сухомлинский ; сост. и авт. вступит. очерков С.Соловейчик; 4-е изд. – М.: Политиздат, 1982. – 270 с.
8. Ушинский К. Д. Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології / Костянтин Дмитрович Ушинський // Вибрані педагогічні твори : у 2 т. / редкол.: В.М.Столетов [та ін.]. – К.: Наукова думка, 1983. – Т.1. – 326 с.

Актуальность материала, изложенного в статье, обусловлена необходимостью подготовки высококвалифицированного учителя начальной школы, который владеет творческим подходом к обучению младших школьников. Формирование педагогического мастерства современного учителя базируется на учете результатов практической деятельности лучших учителей и научных поисков многих исследователей проблем усовершенствования педагогической деятельности в историческом аспекте. Опыт формирования педагогического мастерства учителей Украины на разных исторических этапах будет полезным для современных педагогов.

Ключевые слова: педагогика, история, учитель, педагогическое мастерство

The relevance of the material stated in the article is caused by the demand of society in training of a highly qualified and competitive teacher of a primary school who owns the creative approach in teaching primary school pupils. The primary school teacher pedagogical mastering forming is based on the developments and achievements of the best-recognised teachers and scientific findings of considerable quantity of researchers on the issues of pedagogical activity mastering under the historical aspect. The experience of Ukrainian teachers pedagogical mastering forming on various historical layers will be useful for nowadays pedagogues.

Key words: pedagogic, history, teacher, pedagogical mastering